

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито основні методологічні основи дослідження структурно-функціональні моделі самопрезентації особистості, до яких віднесено основні положення системно-структурного та структурно-функціонального підходів, теорії особистості, символічного інтераціоналізму, провідні положення та принципи інтегративної психології. Охарактеризовані теоретичні передумови виявлення моделі самопрезентації.

Ключові слова: самопрезентація, особистість, персона, психічна реальність, потенційність.

Актуальність теми. Термін «самопрезентація», увійшовши до наукової лексики, знаходить місце в сучасних дослідженнях, які вже стали класичними (переважно в соціально-психологічних контекстах) щодо соціальної перцепції, міжособистісного сприйняття і впливу. Це пов'язано з тим, що найбільш значущими людськими потребами є потреби в спілкуванні, ухваленні, визнанні і самовираженні. Саме ці потреби зумовлюють значущість формування сприятливого враження про себе, що, безумовно, відбивається в соціальній успішності: здібність суб'єкта формувати благоприємне враження про себе часто дозволяє ефективно реалізувати певну стратегію в комунікації, стає основою ефективного реалізації професійних планів, організації дій тощо.

Різні аспекти феномена самопрезентації та споріднених з ним психологічних дефініцій (управління враженням, Я-концепція та ін.) традиційно досліджувалися зарубіжними вченими (Arkin & Baumgardner, А. Бас, С. Бріггс, Е.Джонс, М.Снайдер та ін.), які вважали, що самопрезентація відбувається тільки в специфічних умовах і використовується тільки певним типом людей; інші науковці розглядали цей феномен як загальну особливість соціальної поведінки особистості, що змінює свій характер залежно від цілей суб'єкта і обставин (Т. Лірі, А. Шленкер, Д. Маркус та ін.).

Наукові здобутки Ч.Кулі, Дж.Міда, Г.Блумера, М.Куна, Т.Макпартленда, І.Гоффмана, Т.Шибутані та ін. багато в чому визначили сучасне уявлення про самопрезентації особистості. Зокрема, максимально наблизив до нашого розуміння сутності та механізмів самопрезентації є підхід Е.Гоффмана, який виходив з того, що суб'єкт у процесі соціальної взаємодії здатний не тільки дивитися на себе очима партнера, але й коректувати власну поведінку у відповідності до очікувань іншого з метою створення найбільш благоприємного враження про себе та досягнення найбільшої вигоди від цієї взаємодії.

Складність та змістовна неоднозначність феномена самопрезентації розкривається в різноманітних авторських визначеннях досліджуваного психічного явища, що значно ускладнювало формування загальнопсихологічної, універсальної моделі та укладення валідного методичного комплексу щодо його діагностики.

У вітчизняній психології на даний момент склалися певні передумови для формування цілісної, єдиної системи наукових уявлень про феномен самопрезентації особистості. Традиційно повно представлений онтогенетичний підхід, в якому наголошувалося, що підґрунтя формування самопрезентації на різних етапах онтогенезу складають вікові особливості та базові новоутворення найбільш сензитивних періодів, до яких відносили дошкільний та підлітковий вік; методологічний підхід потребував застосування додаткової методології (методології гуманітарного знання); а загальнопсихологічний підхід розглядав самопрезентацію через дефініції впливу, статусу, через розкриття особливостей її ідентифікації, ставлення до себе або внутрішнього світу взагалі.

Але, не зважаючи на відносне різноманіття наукових підходів, чітких уявлень щодо існування універсальної диференційованої моделі, яка розкриває та пояснює сталеність самопрезентації особистості, незалежно від віку, статусу, емоційного стану та актуальної соціальної ситуації, в науці не сформовано, недостатньо вивчені чинники, що впливають на регуляцію окремих чинників, які складають модель самопрезентації та індивідуальні особливості цього впливу, відсутні теоретико-експериментальні дані про вживання різних за своєю методологією технік формування стилів самопрезентації та їхню взаємодію.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження склали основні положення системно-структурного та структурно-функціонального підходів, теорії особистості, символічного інтераціоналізму, провідні положення та принципи інтегративної психології.

Схарактеризуємо коротко кожний з наукових методологічних підходів, використаних у нашому дослідженні.

Системний підхід є одним з найважливіших методологічних принципів сучасної науки і практики. Головна функція системно-структурного підходу полягає в інтеграції наукової інформації про досліджуваний об'єкт. Методи системного аналізу широко використовуються для вирішення багатьох теоретичних і прикладних задач. Достатньо повно досліджені історичні передумови і філософські підстави системного підходу в роботах Б.Г.Ананьєва [1], В.О.Ганзена [3], В.П.Кузьміна [8], Б.Ф.Ломова [10].

Використання елементів системно-структурного підходу в нашому дослідженні пов'язане з тим, що він дозволяє інтегрувати і систематизувати накопичені знання, долати їх зайву надмірність, знаходити інваріанти психологічних описів, уникати недоліків локального підходу, підвищувати ефективність системних досліджень і процесу навчання, формулювати нові наукові гіпотези, створювати системні описи психічних явищ тощо [3].

Ця функція системного підходу повністю співпадає з позицією Б.Ф.Ломова, який виділив основні етапи дослідження будь-якого психічного феномена [10]. Так, Б.Ф.Ломов відмічав, що дослідження психіки як багатомірної, ієрархічно організованої цілої системи повинно починатися саме з систематизації та класифікації накопичених наукових даних [10]. Підхід Б.Ф. Ломова співпадає з нашими поглядами на місце самопрезентації в цілісній системі споріднених психічних феноменів. Так, нами, посилаючись на аналіз наукових першоджерел та власні наукові дослідження (у кандидатській дисертації) було вивчене співвідношення понять «імідж» та «самопрезентація» особистості, проаналізовані різні стилі самопрезентаційної поведінки та їхнє місце в загальному процесі життєдіяльності особистості.

Отже, системно-структурний підхід як загальна, провідна методологія нашого дослідження моделі самопрезентації особистості сам по собі не є однорівневим, а виступає комплексним інструментом отримання наукового знання. Комплексність системно-структурного підходу забезпечується взаємодією та взаємопідсиленням усіх інших методологічних підходів, використаних у дослідженні.

Відправною точкою структурно-функціонального аналізу є поняття функції кожної системної одиниці по відношенню до системи як цілого. Згідно з теорією структурно-функціонального аналізу, будь-яка системна одиниця повинна бути функціональною, тобто вносити свій внесок до загального розвитку цілісної системи, а значить, сприяти адаптації системи в цілому: підвищувати її стійкість, взаємодію з іншими структурними компонентами, здійснювати регуляцію внутрішніх зв'язків і поведінки окремих частин системи (регулятивна частина функції) [14].

Отже структурно-функціональний підхід дозволяє нам розглядати кожен складову компоненту диференціальної моделі самопрезентації особистості як самодостатню системну одиницю, яка має самостійне функціональне навантаження та забезпечує становлення цілісного Я-образу особистості.

Коли ми аналізуємо концепції особистості в контексті становлення моделей самопрезентації, то основну дослідницьку увагу фіксуємо на двох групах психічних утворень: ті, що виступають як спонукачі поведінки, та ті, що складають виконавський компонент психічної регуляції особистості. Обидві ці групи психічних утворень приймають участь у процесі становлення моделі самопрезентації особистості, оскільки спонукою поведінки є в першу чергу ставлення людини до різних сторін дійсності, в які вона включена, а виконавський компонент містить ті властивості особистості, які виступають умовами успішного виконання діяльності. Тому проаналізовані нами деякі теорії особистості створюють значний вплив на становлення стійкої моделі самопрезентації особистості.

Концепція особистості В.М.Мясищева. Аналізуючи погляди В.М.Мясищева на особистість, слід підкреслити, щонайменше, два положення, значущі для нашого теоретичного осмислення проблеми самопрезентації особистості.

Перше з них полягає в тому, що він став першим, хто у відкритій формі порушив питання про структуру особистості, підкреслив, що структурна характеристика висвітлює людину з боку її цілісності або розщепленості, послідовності або суперечності, стійкості або мінливості [12]. Це принципове положення визначило специфіку поглядів В.М.Мясищева на структуру особистості, де немає окремих складових, але є особлива психологічна даність – ставлення, що замикає на себе всі інші психологічні характеристики особистості.

Друге положення теорії В.М.Мясищева розвиває і поглиблює наукові традиції О.Ф.Лазурського. Розвиваючи його ідеї про ставлення особистості, В.М.Мясищев побудував свою концепцію особистості, центральним елементом якої є поняття ставлення [12].

Концепція особистості В.С.Мерліна. Погляди В.С.Мерліна на природу особистості є особливо значущими для нашої концептуальної моделі самопрезентації, оскільки, узагальнена модель самопрезентації може складатися з двох рівнів: диференціально-психофізіологічного (нижчого, базового, який забезпечує стійкість обраного стилю самопрезентації, його унікальність) та диференціально-психологічного (або особистісного), який містить особистісні, соціокультурні компоненти та забезпечує якісну, змістову своєрідність стилю самопрезентації.

Концепція особистості К.К. Платонова. К.К. Платонов розглядає особистість як динамічну систему, тобто систему, що розвивається в часі, змінює склад вхідних до неї елементів і зв'язків між ними, при збереженні загальної функції.

Для нашого концептуального підходу цінним у теорії К.К.Платонова є критерії виділення основних підструктур особистості, а саме:

- співвідношення біологічного і соціального, природженого і надбаного, процесуального і змістовного;
- внутрішня близькість рис особистості, що входять у кожен підструктуру;
- кожна підструктура має свій особливий, основний для неї інструмент формування (виховання, навчання, тренування, вправа);
- об'єктивно існуюча ієрархічна залежність підструктур;
- історичні критерії, використовувані для сутнісного розуміння особистості: «особистість як сума психічних властивостей»; «особистість як досвід людини»; «біологізація особистості», «соціологізування

особистості» [14]. На наш погляд, дані критерії є універсальними, такими, що можуть бути застосовані для створення методологічних засад універсальної моделі самопрезентації особистості.

Концепція особистості О.М.Леонтєва. Принципово важливим теоретичним постулатом О.М.Леонтєва для нашого дослідження виступає обернене ним положення С.Л.Рубінштейна про зовнішнє, що діє через внутрішні умови. О.М.Леонтєв уважає: якщо суб'єкт життя володіє «самостійною силою реакції», або активністю, то тоді справедливим є твердження, що «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє [9].

Для з'ясування внутрішньої структури диференціальної моделі самопрезентації ми звернулися до аналізу категорії емоцій, зробленого О.М.Леонтєвим. Особливість емоцій, уточнює О.М.Леонтєв, полягає в тому, що вони відображають відносини між мотивами (потребами) і успіхом або можливістю успішної реалізації діяльності суб'єкта, що відповідає ним [9]. Емоції, на думку вченого, виникають услід за актуалізацією мотиву і до раціональної оцінки суб'єктом своєї діяльності. Тобто, емоція породжує і задає склад переживання людиною ситуації реалізації/нереалізації мотиву діяльності. Раціональна оцінка, прямує за цим переживанням, додає йому певного смислу і завершує процес усвідомлення мотиву, зіставлення і збігу його з метою діяльності. Саме особистісний смисл виражає ставлення суб'єкта до усвідомлюваних ним об'єктивних явищ.

Концепція особистості С.Л.Рубінштейна. Для створення теоретико-методологічних підвалин наших поглядів на природу та походження моделі самопрезентації особистості, особливого значення набули наступні положення С.Л.Рубінштейна: 1) психічні властивості особистості в її поведінці, у діях і вчинках, які вона здійснює, одночасно і виявляються, і формуються; 2) психічна зовнішність особистості у всьому різноманітті її властивостей визначається реальним буттям, способом життя і формується в конкретній діяльності; 3) процес вивчення психічної зовнішності особистості припускає вирішення трьох питань:

- чого хоче особистість, що для неї привабливо, до чого вона прагне? (це питання стосується спрямованості, установок і тенденцій, потреб, інтересів і ідеалів);
- що може особистість? (це питання стосується здібностей, обдарованості);
- що особистість являє собою, що з її тенденцій і установок увійшло до її внутрішнього світу і закріпилося як стрижньові особливості особистості? (це питання стосується характеру) [13].

Виділивши ці аспекти психічної зовнішності особистості, С.Л.Рубінштейн підкреслював, що вони взаємозв'язані і взаємообумовлені, а в конкретній діяльності вони сплетені в єдине ціле [13].

Основні положення символічного інтеракціонізму. Для нашого концептуального підходу у вивченні моделі самопрезентації особистості особливого значення набувають деякі постулати та теоретичні підходи символічного інтеракціонізму. Так, при створенні диференціальної моделі самопрезентації особистості та виявленні її стійких структурних компонентів, ми звернули дослідницьку увагу на те, що представники символічного інтеракціонізму ретельно звертаються до проблем «символічної комунікації», тобто спілкування, взаємодії, здійснюваних за допомогою символів. Оскільки стиль самопрезентації є своєрідним символом, сигналом, який вона посилює спільноті, то, вважаємо, що ідеї символічного інтеракціонізму можуть бути використані нами як одна з методологій побудови власної концепції.

Основні положення та принципи інтегративної психології. Основна філософська передумова інтегративного підходу полягає у переконанні, що можливості пересічної людини набагато більші за ті, що проявляються в її повсякденному житті, а інтегративна психологія як наука являє собою систему концепцій, методів та технік, які ведуть людину до більшої цілісності та до меншої конфліктності як із самою собою, так і з соціумом [6].

У нашому дослідженні ми використовували елементи інтегративної психології завдяки її універсальності, поєднанню найкращих здобутків різних напрямів психологічної науки та використанню потенціалу психіки до самозмінювання [6]. На думку В.В.Козлова, лише інтегративний підхід створює оптимальні умови для прояву цього потенціалу та розв'язання глибоких конфліктів, напружень, психосоматичних травм [6].

У дослідженні моделі самопрезентації **системно-структурний підхід** дозволяє інтегрувати і систематизувати накопичені знання, долати їх зайву надмірність, знаходити інваріанти психологічних описів, уникати недоліків локального підходу, формулювати власний концептуальний підхід до даного явища. **Структурно-функціональний підхід** дозволяє дослідити функції кожної складової компоненти моделі самопрезентації як системної одиниці по відношенню до даної диференціальної моделі як до цілісної системи. **Основні положення теорії особистості** в контексті становлення моделей самопрезентації дозволяють фокусувати дослідницьку увагу на двох важливих групах психічних утворень: тих, що виступають як спонукана поведінки, та тих, що складають виконавський компонент психічної регуляції особистості, оскільки ми розглядаємо структурно-функціональну модель самопрезентації особистості як єдність та взаємозв'язок різнорівневих та певним чином підпорядкованих особистісно-індивідних властивостей суб'єкта. **Основні положення символічного інтеракціонізму** дозволяють нам розкрити природу та походження самопрезентації як своєрідного комунікативного символу, в основі якого – здатність суб'єкта виділяти себе з групи і усвідомлювати своє "Я". **Провідні положення та принципи інтегративної психології** дозволяють нам поєднувати найкращі здобутки різних напрямів сучасної психологічної науки, використовувати потенціал психіки до самозмінювання, аналізувати та використовувати системи концепцій, методів та технік, які ведуть людину до більшої цілісності та до меншої конфліктності і з самою собою і з соціальним оточенням.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. – СПб.: Питер, 2002. – 228 с.
2. *Андреева Г.М.* Современная социальная психология на Западе (теоретические направления) / Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 467с.
3. *Ганзен В. А.* Системные описания в психологии / В.А.Ганзен. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
4. *Зинченко В.П.* Идеи Л.С. Выготского о единицах анализа психики / В.П. Зинченко // Психологический журнал. – 1981. - №2. – С. 118-133.
5. *Козлов В.В.* Истоки осознания: Теория и практика интегративных психотехнологий / В.В. Козлов. — Минск, 1995. — 304 с.
6. *Козлов В.В., Гиршон А.Е.* Интегративная танцевально-двигательная терапия / Козлов В.В., Гиршон А.Е., Веремеенко Н.А. — [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Речь, 2006. – 286 с.
7. *Князева Е.Н.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомииры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.
8. *Кузьмин В. П.* Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода / В.П. Кузьмин // Психол. журн., 1982. – Т. 3. – №3. – С. 3–14.
9. *Леонтьев Д.А.* Очерк психологии личности / Д.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. – 216 с.
10. *Ломов Б. Ф.* О системном подходе в психологии / Б. Ф. Ломов // Вопросы психологии, 1975. – №2. – С. 31-45.
11. *Мерлин В.С.* Проблемы экспериментальной психологии личности / В.С.Мерлин. – Пермь.: Изд-во ПГТИ, 1970. – 453с
12. *Мясищев В.Н.* Психология отношений / В.Н. Мясищев. - М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2003. – 400 с.
13. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
14. *Уилбер К.* Кто Я? / Вопросы саморазвития человека. Междисциплинарный теоретико-методологический сборник. Вып. 2 / Ред. В. Данченко. – Киев, 1990. – С. 50-59.

Подано до редакції 07.09.12
